

УДК 373.5.015.31:316.613

ВОЛКОВА В.А.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти

Кушнір І. В.,

студент магістратури кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства більше шансів досягти життєвого та професійного успіху має особистість соціально активна, мобільна, яка вміє працювати в команді, виконувати різні соціальні ролі. Саме соціальна компетентність є дефініцією, яка містить в собі всі наведені вище якості і вміння. Не зважаючи на деякі протиріччя у визначенні терміну та структури соціальної компетентності, сучасні дослідники згодні у тому, що соціальна компетентність є інтегральним поняттям, включаючи в себе психологічні якості, уміння та навички, мотивацію особистості. На кожному віковому етапі особистості соціальна компетентність має свої особливості, які необхідно враховувати у соціально-педагогічній роботі. У статті розглянуто розвиток соціальної компетентності старшокласників.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціалізація, соціальні ролі, старший шкільний вік, особистість.

Постановка проблеми. Перетворення у суспільному житті та економіці зумовлюють необхідність змін в освіті та вихованні. До результатів шкільного навчання суспільство ставить нові вимоги: сучасний старшокласник має володіти не тільки знаннями та вміннями з конкретних навчальних предметів, а й здатністю бути активним у соціальному житті, постійно розширювати сфери

конструктивної взаємодії з іншими людьми, свідомо збагачувати власний соціальний досвід.

Аналіз актуальних досліджень. В педагогічній літературі висвітлені питання формування соціальної компетентності у дошкільників та молодших школярів (Н. І. Белоцерковець, М. В. Гончарова-Горянська, О. В. Казанцева, О.Л. Кононко), підлітків (С. В. Данілов, І. Н. Святова), у сільських школярів (В.М. Басова, В. В. Цветков), в учнівської молоді, студентів (С. С. Бахтеева, Н. В. Кузьміна, Н. А. Лупанова, Л. М. Митіна та інші), у курсантів (І.В. Ледньова, І. Н. Сиротін та інші), у дітей групи ризику (Д. Б. Воронцов) та у дітей з обмеженими можливостями здоров'я (В. В. Нечипоренко, О. Л. Позднякова).

Загальні підходи до розуміння сутності і структури соціальної компетентності викладені в роботах В. М. Басової, В. Ф. Зеєра, І. А. Зімньої, Н. В. Кузьміної, Ю. Г. Татура, Р. Х. Тугушева, І. Л. Федотенко.

Мета статті – теоретичне обґрунтування проблеми розвитку соціальної компетентності старшокласників; розробка, впровадження та визначення ефективності соціального проекту, спрямованого на розвиток соціальної компетентності старшокласників.

Методи дослідження – теоретичне обґрунтування проблеми розвитку соціальної компетентності старшокласників; розробка, впровадження та визначення ефективності соціального проекту, спрямованого на розвиток соціальної компетентності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна компетентність» є інтеграцією двох латинських термінів «*compete*» (досконале володіння справою, знаннями) та «*socialis*» (суспільний, пов'язаний з життям та стосунками людей у суспільстві). Синтезуючи ці два терміни, «соціальну компетентність» можна трактувати як володіння соціальними повноваженнями, певним рівнем соціальної компетенції, соціальними знаннями, які дозволяють існувати та діяти у соціумі; наявність соціального авторитету [2, с. 121].

В процесі аналізу та оцінки наукових підходів до вивчення дефініції соціальної компетентності у сучасній психології та педагогіці погляди авторів умовно поділяють на три групи [3, с. 11].

Перша група авторів (В. М. Басова, І. А. Зимня, Є. І. Заріпова, Н. В. Калініна, Г. І. Марасанов, Н. А. Рототаєва та інші) розглядає соціальну компетентність у контексті процесу соціалізації особистості, коли відбувається засвоєння та активне відтворення особистістю соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих даному суспільству, соціальній групі. Такий підхід найчастіше зустрічається у працях, орієнтованих на шкільний і юнацький вік.

Наступна група авторів (Є. В. Коблянська, С. В. Краснокутська, О. Н. Мачехіна, В. В. Цветков та інші) розглядає поняття «соціальна компетентність» з позиції теорії соціальних ролей, які людина виконує протягом життя.

Третя група авторів (О. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, С. С. Рачева та інші) відповідно до культурно-історичної теорії Л. С. Виготського соціальну компетентність особистості визначає як продукт соціальної ситуації розвитку – специфічної системи відносин середовища і суб'єкта, відображеної в його переживаннях та реалізованої у спільній діяльності з іншими людьми.

Зважаючи на багатозначність тлумачень категорії «соціальна компетентність» у соціально-педагогічній та психологічній літературі, підсумуємо визначення деяких дослідників з цього питання.

На думку О. Г. Асмолова, соціальна компетентність – це продукт соціальної ситуації розвитку специфічної системи відносин середовища та суб'єкта, який відображений в його переживаннях та який реалізується у спільній діяльності з іншими людьми [1, с. 13].

За визначенням В. В. Нечипоренко, соціальна компетентність – це здатність і готовність особистості до соціальної дії, активності та мобільності, набуття й виконання пов'язаних з ними соціальних ролей [6, с. 57].

О. Л. Позднякова вважає, що соціальна компетентність – це багатомірна, багатоаспектна, інтегральна якість особистості, здатної до оволодіння системи

знань, гнучких умінь, узагальнень, навичок й активного відтворення соціально-культурного досвіду в певній галузі практичної діяльності; готовність жити в надскладному суспільстві, досягати соціально значущих цілей, ефективно взаємодіяти й вирішувати життєві проблеми; здатність брати відповідальність, ініціативу, активну участь у командній роботі; показник особистісного розвитку й чинник розвитку в учнів самостійної діяльності, само ініціативи, самокерування, самопізнання, само актуалізації та самореалізації [8, с. 43].

На думку І. Г. Єрмакова, соціальна компетентність – це здатність і готовність особистості до соціальної дії, соціальної активності та мобільності, набуття і виконання пов'язаних з ними соціальних ролей [2, с. 52].

І. А. Зимня під соціальною компетентністю розуміє збірне поняття, яке визначає рівень соціалізації людини, вищий рівень її соціальної активності та освоєння дійсності; моральну та правову зрілість особистості; особистісну якість, яка забезпечує взаємовідносини людини зі світом на основі її ставлення до себе, до суспільства та до діяльності [3, с. 32].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» соціальна компетентність є здатністю особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі [7, с. 9].

А. В. Мудрик вважає, що соціальна компетентність – це ефективність або адекватність, з якою індивід здатний відповідати на різноманітні проблемні ситуації, з якими він зустрічається. У загальному вигляді соціальну компетентність можна уявити як знання про соціальний світ і про себе, своє місце у цьому світі, способи поведінки і поведінкові сценарії [5, с. 79].

Аналіз категорії «соціальна компетентність» виявив її багатоаспектність і відсутність єдиної точки зору на її зміст. Подальший аналіз соціально-педагогічної літератури вказує на те, що соціальна компетентність має складну структуру та компоненти. Підтвердженням цієї тези є наведені нижче структурно-логічні моделі, які репрезентують існуючі підходи до виділення компонентів соціальної компетентності.

На думку І. А. Зимньої, соціальна компетентність містить в собі такі складові:

- когнітивний компонент – володіння знаннями про зміст компетентності;
- мотиваційний компонент – готовність до прояву компетентності;
- ціннісно-смысловий компонент – ставлення до змісту компетентності та емоційно-вольова регуляція процесу і результату реалізації компетентності;
- поведінковий компонент – досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях [3, с. 12].

С. В. Макаров вважає, що зміст соціальної компетентності складають взаємозв'язки знань, умінь, навичок та досвіду. В особистісному аспекті компетентність є якістю, в якій, при усій цілісності, можна виявити конкретні компоненти:

- мотиваційно-особистісний компонент;
- когнітивний компонент;
- операційний компонент [4, с. 10].

В дослідженнях багатьох авторів (Г. Є. Білицька, А. В. Брушлінський, А. А. Вербицький, І. А. Зимня, Є. В. Коблянська, С. Н. Краснокутська, А. Б. Кукліна, В. Н. Куніцина, О. П. Николаїв, У. Пфінгстен, В. Г. Ромек, Н. А. Ротатаєва, Г. І. Сівкова, Ю. Г. Татур, Р. Хінтч та інші) показано, що в структуру соціальної компетентності включені:

- уміння та навички (діяльнісна складова);
- розуміння, уявлення, аналіз тощо (когнітивна складова);
- соціально-психологічні характеристики особистості [6, с. 42].

Отже, спираючись на аналіз наукових праць, можна дійти висновку, що при визначенні змісту соціальної компетентності виникає низка труднощів, оскільки на даний момент більшість авторів обмежується лише виявленням змістовних елементів соціальної компетентності. Незважаючи на те, що дослідження соціальної компетентності є актуальним, вчені не дійшли єдиної точки зору щодо визначення даного поняття, структури, механізмів та умов її цілеспрямованого розвитку в освітньому процесі. Причиною цього є складність

та інтегративність даного терміну, що представляє собою комплексний конструкт, який охоплює знання, вміння, здібності, навички та досвід людини.

Важливим є не лише дослідження визначення поняття, структури та змістового наповнення соціальної компетентності, а й її формування та розвиток на різних вікових етапах. Кожен віковий період має свої особливості, які варто враховувати під час проведення діагностики, здійснення підбору або розробки певних форм та методів роботи, спрямованих на розвиток соціальної компетентності особистості.

Для успішного виконання будь-якої діяльності людина потребує норм, на основі яких здійснюється планування, відстеження ефективності та рефлексія результатів. Тому для розвитку соціальної компетентності старшокласників педагоги повинні чітко знати особливості її розвитку в даний період.

Серед багатьох існуючих вікових періодизацій періодизація Д. Б. Ельконіна є найбільш поширеною у вітчизняній педагогіці. Згідно з цією періодизацією, старший шкільний вік триває з 13-14 до 16-17 років.

Становлення соціальної компетентності старшокласників відбувається у контексті соціальної ситуації розвитку, властивої для цього періоду. Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього значущість учіння, яке, в порівнянні із підлітковим віком, стає основним. Це пов'язано з тим, що складається нова мотиваційна структура учіння. Домінуючими серед мотивів старшокласників є мотиви, пов'язані з самовизначенням та підготовкою до самостійного життя. Саме у старшому шкільному віці проявляється свідоме позитивне відношення до навчання. Серед старшокласників спостерігається тенденція зростання інтересу до предметів, які пов'язані з вибором майбутньої професії, та зменшенням інтересу до інших предметів.

Отже, старшокласники більш активно залучаються до соціального життя, і стикаються з необхідністю особистісного, професійного та соціального самовизначення, відбувається становлення їх особистісної ідентичності. Старшокласник утворює численні соціальні зв'язки у школі та поза школою, вчиться вирішувати проблеми міжособистісних взаємовідносин, формуються

навички виконання різноманітних соціальних ролей, уміння досягати поставлених цілей. Закінчуючи школу, старшокласники повинні бути психологічно готові до дорослого життя, вибору майбутнього фаху та вступу до вищого навчального закладу. Виходячи з цього, проблема розвитку соціальної компетентності є досить актуальною у старшому шкільному віці.

Ефективний розвиток соціальної компетентності старшокласників можливий лише при їх активній участі у соціальному житті та роботі в групах. Ця діяльність повинна бути організованою та систематичною і відбуватися під керівництвом педагогів та фахівців соціальної сфери. Виходячи з цього, найефективнішим засобом розвитку соціальної компетентності старшокласників, на наше глибоке переконання, є соціальний проект.

Для перевірки робочої гіпотези нашого дослідження проведено педагогічний експеримент на базі комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатoproфільний центр» Запорізької обласної ради з вихованцями – учнями десятих та одинадцятих класів. До складу експериментальної і контрольної груп увійшли відповідно 14 та 16 учнів.

Для виявлення рівнів розвитку соціальної компетентності старшокласників було використано «Шкалу соціальної компетентності» (розроблена А. М. Прихожан за типом шкали соціальної компетентності Е. Долла).

На початку дослідження 28,6% старшокласників експериментальної групи виявили середній рівень розвитку соціальної компетентності, 57,1% – середньо-низький, 14,3% – низький, середньо-високий та високий рівень розвитку соціальної компетентності не властивий жодному опитаному старшокласнику експериментальної групи.

25% старшокласників контрольної групи мають середній рівень розвитку соціальної компетентності, у 56,3% старшокласників рівень розвитку соціальної компетентності знаходиться на середньо-низькому рівні, у 18,7% на низькому рівні. Високий та середньо-високий рівень розвитку соціальної

компетентності не виявив жоден з опитаних старшокласників контрольної групи.

Ми припускали, що залучення старшокласників до процесу соціального проектування має вирішувати декілька провідних завдань: сприяти розвитку соціальної компетентності, навичок індивідуальної та колективної творчої діяльності, допомагати отриманню старшокласником практичних життєвих результатів (освітніх, особистісних, соціальних) та створювати умови для інтеріоризації принципів соціального проектування, необхідних для становлення проектування життєвого.

Для залучення старшокласників до соціально значущої діяльності було обрано соціальний проект, спрямований на надання допомоги вихованцям будинку дитини «Сонечко».

Реалізація проекту вимагає впровадження таких форм роботи:

1. Обговорення важливості важливість благодійництва, акцентування уваги на проблемах дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Підготовка вистави «Бал у королівстві Ввічливості» для проведення свята для вихованців будинку дитини «Сонечко».
3. Оформлення актової зали для проведення вистави «Бал у королівстві Ввічливості».
4. Виготовлення подарунків для вихованців будинку дитини «Сонечко».
5. Створення портфолію проекту «Промінь доброти».
6. Представлення презентації щодо виконаної роботи.

Кінцеві продукти:

- поставлена старшокласниками вистава «Бал у королівстві Ввічливості»;
- оформлення актової зали для проведення вистави «Бал у королівстві Ввічливості»;
- іграшки, виготовлені старшокласниками у подарунок вихованцям будинку дитини «Сонечко»;
- мультимедійна презентація зі звітом старшокласників про виконану роботу.

Формою представлення результатів проектної діяльності був звіт-самоаналіз старшокласників про виконану роботу, яка супроводжувалась демонстрацією підібраних матеріалів (мультимедійною презентацією).

Термін реалізації проекту: березень - травень 2016 року.

Періодичність: 1 заняття на тиждень (загалом – 9 занять).

Очікувані результати:

- розвиток соціальної компетентності старшокласників;
- реальна психологічна допомога вихованцям будинку дитини «Сонечко»;
- розвиток вміння старшокласників працювати в групі;
- набуття навичок самостійної організації та проведення розважальних та творчих заходів;
- розвиток інтересу старшокласників до волонтерської діяльності.

Для визначення ефективності впровадженого соціального проекту, спрямованого на розвиток соціальної компетентності старшокласників, було проведено повторне діагностичне дослідження рівня розвитку соціальної компетентності старшокласників за методикою А. М. Прихожан.

Порівняльні дані, отримані в ході первинного та повторного діагностичного дослідження, показали, що в експериментальній групі після впровадження соціального проекту показники рівнів розвитку соціальної компетентності старшокласників мають досить позитивну динаміку: відсоток старшокласників з середньо-високим рівнем розвитку соціальної компетентності підвищився на 7,1% (з 0% до 7,1%). Відсоток старшокласників з середнім рівнем збільшився на 7,2% (з 28,6% до 35,8%). Відсоток старшокласників з низьким рівнем розвитку соціальної компетентності знизився на 14,3% (з 14,3% до 0%).

В контрольній групі показники рівня розвитку соціальної компетентності старшокласників змінилися таким чином: відсоток старшокласників з низьким рівнем розвитку зменшився на 6,2% (з 18,7% до 12,5%); відсоток старшокласників з середньо-низьким рівнем розвитку соціальної

компетентності зріс на 6,2% (з 56,3% до 62,5%). Високий та середньо-високий рівень розвитку соціальної компетентності не виявив жоден з опитаних старшокласників контрольної групи.

Висновки. Отже, на основі аналізу отриманих діагностичних даних можна стверджувати, що залучення старшокласників до соціально значущої діяльності під час реалізації соціального проекту сприяло розвитку їх соціальної компетентності.

Література

1. Асмолов А. Г. Социальная компетентность классного руководителя: режиссура совместных действий / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 2007. – 156 с.
2. Єрмаков І. Г. Проектне бачення компетентнісно спрямованої середньої школи : Практико-зорієнтований посібник. / І. Г.Єрмаков, В. В. Нечипоренко, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя : Вид-во ХННРБЦ, 2011. – 204 с.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя – М. : Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
4. Макаров С. В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. пед. наук : 03.13.00. / С. В. Макаров. – М., 2004. – 21 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с.
6. Нечипоренко В. В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як умова формування життєвих компетенцій в учнів з обмеженими можливостями здоров'я. – Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. / В. В. Нечипоренко. – К. : Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2006. – 207 с.

7. Постанова Кабінету міністрів України від 20 квітня 2011 р. №462 «Про затвердження державного стандарту початкової загальної освіти» [Електронний ресурс]. – К. : 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://kyiv-oblosvita.gov.ua./index.php?mode=n_doc_l&file=km462_11_1.

8. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. – Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. / О. Л. Позднякова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2010. – 223 с.

РЕЗЮМЕ

Волкова В.А., Кушнір І.В. Развитие социальной компетентности старшеклассников

На сегоднешньому етапі розвитку общества життєвого і професіонального успіху має більше шансів досягти та людина, яка являється соціально активною, мобільною, уміє працювати в команді, виконувати різні соціальні ролі. Саме тому темою нашої статті була вибрана соціальна компетентність – дефініція, яка включає в себе всі вищеперелічені якості і вміння. Серед дослідників не вироблено єдиної точки зору на визначення терміна і структури соціальної компетентності. Незважаючи на деякі супереччя, дослідники згодні в тому, що соціальна компетентність є інтегральним поняттям, включаючи в себе психологічні якості, вміння і навички, мотивацію особистості. На кожному віковому етапі особистості соціальна компетентність має свої особливості, які необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі. В статті розглядаються особливості розвитку соціальної компетентності старшекласників.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціалізація, соціальні ролі, старший шкільний вік, особистість.

SUMMARY

Volkova V., Kushnir I. Development social competence seniors

At the current stage of society development, personality being socially active, mobile, capable of working in a team and performing various social roles is more likely to achieve success in life and professional development. That is why the topic of social competency was selected as the topic of the given article and definition of which, in our opinion, includes all of the above qualities and skills. Nowadays, there is no single viewpoint among researchers on the definition and structure of social competence. Despite some controversy, researchers agree that social competence is an integral concept, including psychological qualities and skills and motivation of the individual. During every of individual's age stage, social competence has its own peculiarities that are to be taken into account in the psychological, social and educational work. In the current paper, we reviewed the development of social competence in senior pupils. It is in the senior school age, a person faces a difficult life and professional choice, which the further life is going to depend on. Only a socially mature, active and mobile, capable of taking into account all the consequences and challenges of this decision individual is able to make this choice on his/her own. Social competence is included into all these qualities. In addition, after leaving school, young people often begin to live independently without parental care, and they should be ready to the change in social roles. Having said that, we believe that there is a need for the development of social competence in the senior school age.

Keywords: social competence, socialization, social roles, senior school age, personality.

Рецензент: доктор філософських наук, професор кафедри філософії МДПУ імені Богдана Хмельницького Волков О.Г.